

Liikaa vai liian vähän lapsia?

Naisten reproduktioiveet ja -pyrkimykset 1900-luvun alun Suomessa

Johdanto

Kansan naisilla on enimmäkseen paljo lapsia, joita he eivät tah-
toisi. Hedelmätöntä naista ihaillaan.¹

Yllä oleva sitaatti on Heinolassa vuonna 1914 työskennelleen
kättilön tulkinta paikkakuntansa naisten lapsilukuun ja hedelmät-
tömyyteen liittyneestä ajattelusta. Kun lyhyttä vastausta purkaa
osiin, se herättää jo varsin monenlaisia ajatuksia aikakauden
lisääntymiseen liittyvistä realiteeteista ja toiveista. Suuri lapsi-
luku kuormitti naisia fyysisesti, mutta saattoi muodostua myös
taloudelliseksi haasteeksi niin maaseudun kuin kaupunkienkin
talonpoikais- ja työläisperheiden keskuudessa. Työn, kodin ja
suvun jatkamisen ristipaineessa sinnitteleville naisille nousi aja-
tuksia kokonaan lapsettomiksi jääneiden helpommasta asemasta,
kun taas lapsettomuuden omakohtaisesti kokeneille tilanne saat-
toi näyttäytyä hyvinkin toivottomana. Lapsia toisaalta haluttiin,
mutta ei liikaa.

1900-luvun alku muodostui reproduktion historian kannalta
yhdeksi merkittäväksi ajanjaksoksi. Lasten saamiseen liittyvä
ajattelu ja toimintamallit muuttuivat ja kokonaisedelmällisyys
pieneni pysyvästi. Aikakauden lääketieteellis-yhteiskunnallinen
konteksti määritti naisruumiin ja lisääntymisen välistä suhdetta
ja sitä, millaisissa rakenteissa naisilla oli ylipäättään mahdollista
toimia. Erilaiset lääketieteelliset ja väestöpoliittiset ideologiat

limittyivät toisiinsa ja naisruumiiseen kohdistunutta valtiointerventiota perusteltiin ja oikeutettiin äitiyssuojelulla. Näkemykset siitä, miltä kaikelta naisia tuli suojella, vaihtelivat. Äitiyssuojelun kontekstissa naisia on suojeltu muun muassa rappeutuvalta moraalilta, teollistumiselta ja kaupungistumiselta, miesten hallitsemattomalta seksuaalivietiltä sekä ”arvaamattomalta” naisruumiilta itseltään. Työläisnaisliike kiinnitti huomiota erityisesti luokkasortoa ilmentävään kaksinaismoralismiin, kapitalismiin sekä työelämään ja työläisnaisten huonoihin oloihin.² 1900-luvun alussa lisääntymiskysymykseen vaikuttaneita lääketieteellis-väestöpoliittisia ideologioita olivat erityisesti lääkärivetoinen, ennaltaehkäisevä hygienia-ajattelu, johon liittyi keskeisesti pelko väestön ja kansakunnan degeneraatiosta eli taantumisesta laadultaan heikoksi.

Pelko degeneraatiosta vaikutti niin uusmalthusilaisen väestöpolitiikan kuin Suomessa suosioon nousseen rotuhygienian taustalla ja 1900-luvun alun Suomessa väestöpolitiikkaa ja sen normeja alettiin toteuttaa näiden ideologioiden hengessä. Perimältään heikoksi katsotun väestön lisääntyminen pyrittiin estämään. Konkreettisia, lisääntymisoikeuksiin keskeisesti vaikuttaneita keinoja olivat vuoden 1929 avioliittolaki sekä sen kanssa harmonisoitu vuoden 1935 sterilisaatiolaki. Rotuhygieniset argumentit vaikuttivat myös Suomessa luokka-, sukupuoli-, ja äitiyspolitiikkaan ja voimistivat muun muassa työväenluokkaan kohdistettua kontrollipolitiikkaa.³ Väestöpoliittisten ideologioiden rinnalla käytiin aktiivista keskustelua seksuaalisuudesta, sukupuolimoraalista ja siveellisyydestä. Antropologi Gayle S. Rubin kirjoittaa, miten tiettyinä ajanjaksoina seksuaalisuudesta kiistellään ja sitä politisoidaan enemmän kuin muulloin. Tällöin myös sukupuolisuhteita ja eroottista elämää neuvotellaan uudelleen.⁴ 1900-luvun alusta muodostui yksi tällainen ajanjakso. Naiset nousivat siveellisyydebatin myötä julkisen keskustelun aktiivisiksi osapuoliksi ja aikaisemmin yksityisenä pidetyt asiat tulivat uudella tavalla julkisuuteen, esimerkiksi kirjoihin ja lehtien palstoille. Siveellisen kansalaisen ihanteella pyrittiin vaikuttamaan myös aikaisten seksuaalikäyttäytymiseen.⁵

Naisruumis oli aktiivisen väestö- ja seksuaalipolitiikan kohteena 1900-luvun alun Suomessa. Naisiin kohdistetun politiikan sijaan artikkelini painopiste on naisten aktiivisessa toiminnassa. Selvitän artikkelissani, millaisia reproduktiotoiveita ja -pyrkimyksiä naisilla oli 1900-luvun alun Suomessa. Käsittelen kysymystä kolmen osakysymyksen kautta: millaisia pyrkimyksiä naisilla oli saada lapsia, säännöstellä syntyvyyttä ja keskeyttää raskaus? Lasten saamisella viitataan erityisesti keinoihin, joilla lapsettomuutta yritettiin ratkaista (yleensä avioparien kesken) sekä keruussa viitattuihin toiveisiin lapsiluvusta. Valtaosa lapsista syntyi avioliittoihin, esimerkiksi vuosina 1901–1920 elävänä syntyneistä lapsista äidin avioisuuden mukaan 92,68% syntyi naimisissa olleille naisille.⁶

Artikkelini syventää aikaisempaa tutkimusta reproduktion historiasta. Keskeisiä teoksia ovat etenkin sosiologi Ilpo Helénin ja sosiaalitieteilijä Ritva Nätkinin suomalaisen äitiys- ja seksuaalipolitiikan historiaa käsittelevät väitöskirjat sekä Hilikka Helstin etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista.⁷ Helén ja Nätkin ovat tutkineet lääketieteellis-väestöpoliittisten rakenteiden kehitystä ja vaikutusta suhteessa naisruumiiseen, mutta Nätkinin tutkimuksessa myös naisten kokemukset äitiydestä 1900-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta nousevat esiin. Helsti puolestaan tarkastelee museoviraston kotisyntytyskeskelyn pohjalta synnytykskulttuurin murrosta 1800–1900-lukujen taitteessa suomalaisella maaseudulla. Lisäksi väestötieteilijä Kari Pitkäsen syntyvyyden säännöstelyn historiaa erittelevä artikkeli⁸ tarjoaa monia keskustelumahdollisuuksia tutkimukselleni, etenkin siltä kannalta, millaisia rakenteita ja väestöhistoriallisia kehityskulkuja ruohonjuuritason reproduktiopyrkimysten taustalla vaikutti.

Artikkelin pääasiallisen aineiston muodostaa Lääkäriseura Duodecimin vuonna 1914 toteuttama keruukysely ”lapsenpäästöstä ja pienten lasten hoidosta”.⁹ Lääkäriseuran jäsenet halusivat koota katoavaa kansanperinnettä materiaaliksi tutkimustyöhön. Seuran jäsen, lapsenpäästöoppiin ja gynekologiaan erikoistunut lääkäri Seth Wichmann¹⁰ laati tutkimusaineistonani toimivan

kyselyn lapsenpäästöstä ja pienten lasten hoidosta ja lomake lähetettiin 500 vastaajalle.¹¹ Vastauksia saapui yhteensä 317, joista suurin osa oli kättilöiden (268) ja lääkäreiden (22) täyttämiä. Muu vastaajajoukko (24) koostuu sekalaisemmasta ryhmästä yksittäisiä, kotikunnassaan jollain tavalla merkittävässä asemassa olleista henkilöistä.¹² Kaikki keruuseen vastanneet lääkärit olivat miehiä ja kättilöt naisia. Aineisto kerättiin koko Suomen silloiselta alueelta ilmeisesti läänijakoa noudattaen, sillä lomakkeet on järjestetty niteisiin alueittain. Keruun tarkoituksena oli kerätä lastenhoitoon ja synnytykseen liittyvää tutkimusaineistoa, mutta se tarjoaa kuitenkin paljon monipuolisemman, reproduktion historiaa 1900-luvun alun Suomessa valottavan tutkimusaineiston.¹³ Keruulomake on nelisivuinen ja koostuu yhteensä 56 kysymyksestä, jotka on jaoteltu viiteen eri kategoriaan: kuukautiset, raskaus, synnytys, lapsivuode ja pienten lasten hoito. Analysoin etenkin kuukautisiin, raskauteen ja synnytykseen liittyviä kysymyksiä.¹⁴ Vaikka vastaajia pyydetään keruussa erittelemään nimenomaan paikkakuntansa tapoja, niin aineistosta on aistittavissa jännitteitä ammattiaan harjoittavien kättilöiden suhtautumisessa kansan tapoihin ja tietoihin. Kättilöiden ja kansan käsitykset tiedosta ja tietämisestä saattoivat olla hyvin erilaisia. Karrikoiden, se, mikä toiselle näyttäytyi arkisena toiveena tai tapana, saattoi koulutetulle kättilölle merkitä tietämättömyyttä tai vanhentuneita käytäntöjä. Toisaalta naisten toiveet ja pyrkimykset nousevat aineistosta mielenkiintoisella tavalla esiin juuri suhteessa kättilöiden kriittiseen sävyyn, joka kertoo esimerkiksi luokkajännitteistä. Vaikka koulutetut kättilöt nousivat ammattiin usein työväestön keskuudesta, eivät he kuitenkaan olleet samalla viivalla synnyttäjien kanssa. Profession teki kohtaamisesta hierarkisen, halusivat kättilöt sitä tai eivät.

Duodecimin keruun lisäksi täydennän analyysia Tampereen kaupungin arkistosta löytyvillä Tampereen terveydenhoitolautakunnan arkiston kättilöiden synnytysluetteloilla vuosilta 1903–1905. Synnytysluettelot ovat kättilöiden laatimia raportteja yhden kalenterivuoden aikana hoidetuista synnytyksistä. Kättilöt ovat merkinneet muistutuksia -sarakeeseen, mikäli synnytyksessä on

tapahtunut jotakin poikkeavaa. Ylös kirjatut kuvaukset valottavat yksityiskohtia synnytyksen realiteeteista 1900-luvun alun Suomessa. Lisäksi käytän muutamia *Kättilölehden* kirjoituksia, jotka valottavat kättilöiden näkemyksiä ja toimintaa suhteessa kansaan. *Kättilölehdessä* käytiin alan sisäistä keskustelua, joka nousi ajoittain esiin myös kritiikkinä kättilöiden käytöstä kohtaan. Lehden kirjoitukset antavat perspektiiviä siihen, miten ammatilliseen synnytyksapuun suhtauduttiin ja miten kättilöt toisaalta omalla käytöksellään vaikuttivat asemansa vakiintumiseen.

Luonnehdin Duodecimin keruuaineistoa aikalaisdokumentaatiksi, sillä keruuhetkellä vastaajat ovat dokumentoineet aikalaisten toimintaa omasta nykyhetkestään käsin. Luen aineistoa sekä muistitietotutkimuksen että kokemushistorian menetelmiä hyödyntäen, vaikka aineisto ei ole luonteeltaan suoraan muistitietoa. Kyseisillä luentatavoilla vastausten ajalliset kerrostumat nousevat aineistosta esiin ja valottavat reproduktion murrosta 1900-luvun alun modernisoituvassa Suomessa. Kirsi-Maria Hytönen kuvaa, miten muisteluaineistolle on ominaista niiden kerrontahetkeen liittyvä tulkitseva luonne ja muistelu on aina liikkumista ajassa.¹⁵ Samanlaista ajassa liikkumista voi tavoittaa myös kättilöiden vastauksista, kun he tulkitsevat naisten todellisuutta nykyhetkestään käsin, mutta toisaalta samalla tekevät sitä muistelun kautta tuottaen eroa menneen ja nykyisyyden välille. Kirsti Salmi-Niklander kirjoittaa, miten virallisten dokumenttien ohittamat tapahtumat saadaan yksilöiden kokemuksiä tutkimalla esiin. Hän viittaa vahvoihin emotionaalisiin ja ruumiillisiin kokemuksiin, joita voivat olla esimerkiksi väkivalta, kuolema ja seksuaalisuus.¹⁶ Tähän kategoriaan asettuu myös reproduktio. Kokemuksen käsitteen avulla voidaan selvittää ihmisten arkista todellisuutta: esimerkiksi millaisia ruumiiseen/kehoon liittyviä kokemuksia (naisten väsymys, pelko) kättilöiden vastauksiin on suodattanut. Viittaan tutkittavaan ilmiöön *reproduktiokulttuurin* käsitteellä. Reproduktiokulttuuri rakentuu niin ajan yhteiskuntapoliittisesta kontekstista kuin yksilöiden ja/tai yhteisöjen toiminnasta sen osana. Syntymän ja äitiyden historian lisäksi reproduktio pitää sisällään muita lisääntymiseen liittyviä ulottuvuuksia kuten lapsettomuus,

syntyvyyden säännöstely ja abortti sekä näihin liitetyt ihanteet ja tavoitteet.

Äitiys ihanteena ja kontrollin kohteena

Avoliitto ja lasten hankinta nähtiin luonnollisena osana 1900-luvun alun naisihannetta ja naisten elämäntapaa. Vaikka lasten hankinta oli molemmista vanhemmista riippuvaista, synnyttävän osapuolen harteille lankesi erityinen vastuu lisääntymiskysymyksessä – naisten tehtävänä oli terveiden, uusien kansalaisten synnyttäminen ja kasvattaminen. Oikeanlainen äitiys kytkettiin vahvasti yhteiskuntaluokkaan ja sivistyneistön naiset katsoivat velvollisuudekseen äitiyden ihanteen vaalimisen ja levittämisen yhteiskunnallisen äitiyden hengessä. Yhteiskunnallinen äitiys merkitsi ajattelutapaa, jossa äitiyden rajaa siirrettiin yksilöllisestä äiti-lapsi-suhteesta oman kodin seinien ulkopuolelle. Yhteiskunta nähtiin suurena kotina, jonka hoidosta naiset olivat vastuussa.¹⁷ Rahvasta niin maaseudulla kuin kaupungeissa pidettiin kykenemättömänä tähän tehtävään ja sivistyneistön naiset alkoivat valistaa alempien yhteiskuntaluokkien naisia levittämällä näille esimerkiksi lastenhoito- ja kasvatustapoja sekä puhtaus- ja siisteysnormeja.

Naisten terveyteen kiinnitettiin huomiota erityisesti suhteessa lapsiin, joka näkyy myös Duodecimin keruuaineistossa – onhan keruu jo otsikoitukin käsittelemään lapsenpäästöä ja pienten lasten hoitoa, vaikka se sisältää myös paljon muita reproduktioon liittyviä kysymyksiä. Viranomaisissa herätti huolta imeväiskuolleisuus ja siihen johtaneet olosuhteet, jonka hoitoon Lääkintöhallitus julkaisi 1850-luvulta lähtien ohjekirjallisuutta. Hoito-ohjeissa syyllistettiin rahvasta ja erityisesti äitejä, joita moitittiin välinpitämättömiksi ja kevytmielisiksi lasten hoidon suhteen. Imeväiskuolleisuuteen johtaneita toimintatapoja olivat muun muassa sopimaton ruoka, kylmettyminen, likaisuus ja lasten huono hoito. Huonoon hoitoon luettiin myös kansanomaiset hoitokeinot, kuten vastasyntyneen pään puristelu ja maidon

juottaminen esimerkiksi likaisen sarven kautta. Lääkärikunta ja kättilöt selittivät kansanomaisten tapojen käyttöä ja modernia lääketiedettä kohtaan tunnettua epäluuloa rahvaan heikolla sivistystasolla, ennakkoluuloisuudella ja fatalismilla.¹⁸ Vaikka lastenhoidossa eittämättä oli seikkoja, jotka vaikuttivat imeväiskuolleisuuden negatiivisesti, hyvin vähän vielä tässä vaiheessa huomioitiin sosioekonomisen aseman vaikutusta ylipäätään hoivan mahdollisuuksiin. Naisten taloudelliset ja sosiaaliset resurssit olivat kytköksissä elettyyn luokkaan, joka osaltaan vaikutti siihen missä määrin ja millä tavoilla omaa ja lasten terveyttä oli ylipäätään mahdollista edistää ennen julkisen äitiyshuollon vakiintumista.

Lisääntymisterveyteen vaikutti 1900-luvun alussa keskeisesti tarjolla ollut synnytysapu. Äitiyshuoltoa pyrittiin kehittämään 1800-luvun viimeisistä vuosikymmenistä lähtien erityisesti koulutettujen kättilöiden välityksellä. Itseoppineet lapsenpäästäjät haluttiin korvata ammattiavulla, mutta muutos ei tapahtunut yhdessä yössä. Sekä maaseudulla että kaupungeissa turvauduttiin rinnakkain niin koulutetun kuin maallikkokättilön apuun. Usein valinta saatettiin tehdä pelkästään sen mukaan, kumman apua oli tarjolla, sillä läheskään koko Suomen alueella ei 1900-luvun alkupuolella ollut välttämättä koulutettua kättilöä saatavilla.¹⁹ Kättilöiden saatavuutta parannettiin valtionavulla, jota kunnille myönnettiin kättilöiden palkkaamista varten. Valtionapu paransi tilannetta, sillä kun 1900-luvun alussa vajaa neljännes synnyttäneistä sai koulutettua apua, niin 1920-luvun alussa lukema nousi 50 prosenttiin.²⁰ Vieraan, koulutetun kättilön apu saattoi tuntua myös vaikeammalta ottaa vastaan, kuin esimerkiksi tutun, oman kylän maallikkokättilön. Koulutetuilla kättilöillä saattoi olla myös ylemmydentuntoista suhtautumista synnyttäviä naisia kohtaan, joka vaikeutti yhteistyötä ja luottamussuhteen kehittymistä. Tämä nähtiin ongelmana ammattikunnan keskuudessa ja *Kättilölehdessä* varoiteltiin ylimielisyyden osaltaan kannustavan itseoppineiden lapsenpäästäjien käyttöön.²¹ Vuonna 1914 *Kättilölehdessä* kirjoitettiin kättilöiden yhteiskunnallisen arvon nousevan tietynlaisen nöyryyden myötä:

Sama vaikutus on myöskin tietoisuudella siitä, että puolisivistyksen kaksi pahinta vaaraa ovat liian suuret luulot omasta kykeneväisyydestä ja ylimielisyys niitä kohtaan, jotka eivät ole yhtä paljon oppineet.²²

Eritellessään naisten tietämystä synnytyksen kulusta sekä synnytyselimistä, useissa vastauksissa korostettiin kansan tietämättömyyttä tai heihin viitattiin peräti tyhminä: ”Tyhvät eivät tiedä mitään. Älykkäämmät tietävät mitä ovat lukeneilta kuulleet ja mielikuvituksesta keksineen.”²³ Tai: ”Eivät mitään, jos heille niistä puhutaan, niin se on sama kuin heprean lukeminen sille, joka ei sitä tiedä.”²⁴ Kättilöt eivät ole sen paremmin kuitenkaan yksilöineet, keitä ”älykkäämmät” tai ”lukeneet” ovat, joilta tietoa olisi mahdollisesti ollut saatavilla. On myös aiheellista pohtia, keiden tehtävänä oikeastaan olisi ollut valistaa naisia gynekologisen tietämyksen suhteen. Ilpo Helén kirjoittaa, miten naiset olivat valistuksen ja opastuksen kohderyhmä ja heille suunnattiin 1900-luvun alussa kirjallisuutta, joka piti sisällään yleistajuista gynekologiaa ja hygieniatietoutta.²⁵ Pohjoismaiden kontekstissa esimerkiksi sosiaalishistorioitsija Ólöf Gardarsdóttir nostaa esiin, miten Islannissa kättilöillä oli merkittävä rooli terveysvalistajina, sillä he olivat suoraan yhteydessä synnyttäjään.²⁶ Syntymän jälkeisiä rituaaleja ja lapsen sosiaalista syntymää suomalaisella maaseudulla 1900-luvun taitteessa tutkinut Marja-Liisa Keinänen kirjoittaa, miten asiantuntevan synnytysavun lisäksi kättilöiden odotettiin opastavan äitejä ainakin pikkulasten hoidossa.²⁷ Koulutetun synnytysavun vakiinnuttaminen oli osa äitiyshuollon kehitystä ja sillä pyrittiin vaikuttamaan naisten lisääntymisterveyteen sekä maaseudulla että kaupungeissa ylhäältä käsin.

Lapsettomuuden hoito

Lasten hankinta oli normi ja se kytkettiin vahvasti avioliittoon. Mutta millaisia pyrkimyksiä naisilla oli saada lapsia? Käsittelen kysymystä naisten lisääntymisterveyteen liitetyn tietämyksen sekä lapsettomuuteen etsittyjen ratkaisujen kautta. Kysymystä on

mahdollista tarkastella keruuaineiston kuukautisiin ja raskauteen liittyvien kohtien avulla. Näissä vastaajat ovat selvittäneet, mitä hedelmättömät naiset tekivät saadakseen lapsia, miten naiset pyrkivät ehkäisemään keskenmenoa sekä millaisia merkityksiä kuukautisille annettiin.

Duodecimin aineisto on kerätty aikana, jolloin kansanomaisia hoitokeinoja haluttiin kartoittaa ja kitkeä kansan keskuudesta. Lääkäriseuran tarkoituksena oli kerätä talteen myös erilaisia ”puoskarielämäkertoja” ja näin selvittää esimerkiksi itseoppieniden lapsenpäästäjien tai kansanlääkäreiden käytön yleisyyttä maassa. Kansanomaisten hoitokeinojen ja asiantuntijatahojen käyttöä harjoitettiin kuitenkin kansan keskuudessa rinnakkain. Käytetyllä menetelmällä ei välttämättä ollut naisille väliä, mikäli sen ajateltiin tai toivottiin toimivan. Kätilöt kertovat vastauksissaan, miten toisaalta lapsia ei haluttu liikaa, mutta kuitenkin lapsettomat naiset ja pariskunnat saattoivat toivoa edes sitä yhtä lasta:

Runsasta lapsen saantia ei toivo muut paitsi ne naimisisissa olevat henkilöt joille kohtalo ei yhtään lasta ole lahjoittanut.²⁸

Joilla ei ole yhtään lasta ne toivoo saadakseen niitä.²⁹

Keruuaineiston vastauksista nousee esiin kuukautisten ja hedelmällisyyden yhteyden tunnistaminen. Kysyttäessä ”mistä kansa arvelee kuukautisten johtuvan ja minkä merkityksen se niille antaa” vastauksissa mainitaan, että kuukautiset olivat hedelmöityksen edellytys ja nainen oli kykenevä saamaan lapsia sekä kehittynyt ja terve kuukautisten tullessa. Kuukautisten ja hedelmällisyyden yhteyden tunnistamisesta kielii myös se, että naisilla oli pyrkimyksiä saada kuukautiset takaisin tai runsaammiksi, jos ne olivat vähäiset tai jäivät kokonaan tulematta. Keinot, joilla kuukautisia pyrittiin saamaan takaisin eivät välttämättä vaikuttaneet lisääntymisterveyteen nykytiedon valossa positiivisesti: esimerkiksi alkoholia nautittiin kuukautisten alkamisen toivossa.

Mikäli nainen ei yrityksistä huolimatta tullut raskaaksi, usein keinoksi hedelmättömyyden hoitoon mainitaan yksinkertaisesti lääkärin puoleen kääntyminen. Jääskissä kätilönä työskennellyt

kirjoittaa, miten naiset ”Saattoivat ennen kääntyä tietäjän puoleen. Nykyajan naiset kääntyvät jo lääkärin puoleen.”³⁰ Aineiston vastaajat ovat saattaneet mainita pelkän lääkärin puoleen kääntymisen myös siksi, että kätilöt ovat halunneet korostaa ammatillisen avun käyttöä erikseen. Lääkäriin hakeutumisella ei kuitenkaan välttämättä saavutettu toivottua lopputulosta, sillä esimerkiksi toimivia hedelmöityshoitoja ei tiedetä Suomessa tehdyn eikä lääkäreiden suorittamiin hedelmöityshoitoihin viitata aineiston vastauksissa. Vastauksista päätellen lapsettomuudelle ei ollut tarjolla tai tiedossa juurikaan toimivaksi koettuja hoitokeinoja. Hedelmättömyyden syitä ja ratkaisuja kuitenkin tutkittiin 1900-luvun alun Suomessakin ja aiheesta kirjoitettiin esimerkiksi *Kättilölehteen*. Vuoden 1920 ensimmäisessä numerossa lääkäri Edvard Björkenheim erittelee kirjoituksessaan ”Hedelmättömyyden syyt naisilla” tapauksia, joihin lääketiede voisi mahdollisesti tarjota ratkaisun:

--Tahdon vaan tämän yhteydessä mainita, että on monta steriteettitapausta, joissa ei mikään hoito voi auttaa. Niin on laita erittäinkin silloin, kun miehen siitoskyky on estynyt. Mutta milloin joku yleinen sairaus on synnä hedelmättömyyteen tai sellainen este ehkäisee munasolun ja siemenen yhtymisen, jonka voi poistaa, niinkuin esim. polyypin, lievemmän katarrin j. n. e., silloin on ryhdyttävä hoitoon, ja usein onnistutaankin saamaan hedelmöityminen aikaan. On sen tähden kehotettava naisia, jotka ovat vuoden ajan olleet naimisissa tulematta raskaaksi, kääntymään lääkärin puoleen tutkimista ja mahdollista hoitoa varten.³¹

Yritykset toteuttaa lääketieteen tarjoamia keinotekoisia hedelmöityshoitoja olivat marginaalissa Suomessa, mutta hoitomuoto ei ollut kuitenkaan tuntematon 1900-luvun taitteen maailmassa. Hedelmöityshoitojen historiaa 1910-luvun Saksassa tutkinut Christina Benninghaus osoittaa, miten keinotekoisesta hedelmöitymisestä (*artificial fertilisation*, saksaksi *künstliche Befruchtung*) kirjoitettiin lääketieteellisissä julkaisuissa, sanomalehdissä, avioliitto-oppaissa ja romaaneissa.³² Keinotekoisuudella viitattiin siihen, että aviopuolisoiden kesken perinteisen yhdynnän sijaan raskaus yritettiin saada aikaan keräämällä spermaa talteen ja esi-

merkiksi ruiskulla asetettiin se kohtuun. Sperman luovuttajien käyttöön suhtauduttiin negatiivisesti ja keinotekoisien hedelmöityksen arvosteltiin myös muuttavan sukupuolirooleja haitallisesti: miehille lankeaisi tarpeettoman sivustaseuraajan rooli naisten pystyessä hoitamaan prosessin itsenäisesti.³³ Jos lääketiede ei pystynyt tarjoamaan parannusta hedelmättömyyteen, niin naisilla oli pyrkimyksiä tulla raskaaksi myös melko tavallisilla keinoilla: makaamalla selällään yhdynnän jälkeen tai esimerkiksi tiheämällä yhdyntäväleillä. Naiset turvautuivat lääkäreiden lisäksi erilaisiin kansanuskoiisiin menetelmiin sekä luonnonparannukseen:

Käyvät hautausmaalla ja rukoilevat voimia itselleen. Myöskin kulkevat 3 kertaa aidan poikki samasta kohti ja samasta seipästä kiinni pitäen ja sanoen 3 toivomussanaa. Samat sanat joka kerta. Kuhnivat useammin ja nauttivat matolääkkeitä, luulevat matojen olevan esteenä.³⁴

”Kuhnimisella” kättilö on luultavasti viitannut saksalaisen Louis Kuhnen kehittämään luonnonparannusmenetelmään, joka piti sisällään muun muassa kylmiä istumakylpyjä. Vaihtoehtolääkinnän ja luonnonparannustapojen historiaa tutkiva Suvu Rytty kirjoittaa, miten menetelmät olivat jatkoa 1800-luvun puolivälissä virinneille uudensuomalaisille lääkintätavoille, kuten homeopatialle, herbalismille ja vesihoidoille. Erilaisia ”luonnollisia” hoitomenetelmiä kehitettiin 1800-luvulla vastineeksi lääketieteen käyttämille, paikoitellen hengenvaarallisille hoidoille, kuten suonieniskennälle sekä oksetus- ja ulostuslääkkeiden, elohopean ja arsenikin kaltaisten myrkkujen käytölle.³⁵ Luonnonparannusmenetelmiä kritisoitiin, vaikka ne eivät loppujen lopuksi olleet kovin kaukana 1900-luvun taitteessa vallinneesta, lääkärivetoisesta hygieniasta eli ennaltaehkäisevästä terveysopista.³⁶ Terveyspolitiikan ja kansanomaisten menetelmien välinen kiista ulottui modernisoituvaa reproduktiokulttuuriin. Jännite on havaittavissa myös vuoden 1912 kättilökomitean mietinnöstä, jossa selvitettiin muun muassa kansan haluttomuutta turvautua koulutettuihin kättilöihin. Komiteamietinnössä kritisoitiin itseoppineisiin

lapsenpäästäjiin, ”viisaisiin muijiin”, turvautumista ja moitittiin sen johtuvan kansan alhaisesta sivistystasosta.³⁷

Vaikka lasten saamista pidettiin normina ja naiset, jotka eivät lisääntyneet on nimetty keruussa esimerkiksi ”sairaiksi”³⁸, niin juuri mitään ei kuitenkaan ollut tehtävissä lapsettomuuden satuessa kohdalle. Ilomantsissa työskennellyt kättilö kommentoi, miten hedelmättömällä naisilla ei ollut mitään keinoja saada- seen lapsia.³⁹ Keskenmenon välttämiseksi naiset noudattivat erityistä varovaisuutta. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi raskaiden taakkojen, säikähtämisen tai rajujen liikkeiden välttämistä. Aina fyysisen rasituksen välttämisen ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä niin maaseudulla kuin kaupungeissa fyysinen, kuormittava työ oli osa naisten arkipäivää. Kysymyksen toivottomuus nousee esiin myös Enonkoskella työskennelleen kättilön vastauksesta liit- tyen keskenmenon välttämiseen: ” Keskenmenoa vastaan ei ole mitään keinoa.”⁴⁰ Aktiivisista pyrkimyksistä huolimatta lapsetto- muus saattoi jäädä ainoaksi vaihtoehdoksi.

Kadehdittu ja paheksuttu lapsettomuus

Lapsettomat naiset herättivät aikalaisissa tunteita ”ihailusta” avoimeen paheksuntaan. Naiseuteen liitettiin 1900-luvun alussa vahvasti koti, perhe ja työ, joiden avulla on rakennettu kansal- lista kuvaa vahvasta, suomalaisesta naisesta.⁴¹ Tätä kuvaa on tut- kimuksessa sekä vahvistettu, että pyritty purkamaan. Naisia on tutkittu paljon juuri äitiyden kautta, joka on toisaalta vahvistanut esimerkiksi Nätkinin kritisoimaa naiseuden ja äitiyden välistä automaattista kytköstä. Lapsettomuus erosi 1900-luvun alun normeista niin merkittävästi, että siitä muodostuu aineistossa tie- tynlainen tyypillinen poikkeus aikakauden naiskuvaan. Äitiyden normi näkyy jo keruuaineiston kysymyksenasettelussa. Lapseton nainen esitettiin automaattisesti hedelmättömänä ja hän oli poik- keuksellinen omassa yhteisössään. Vapaaehtoinen lapsettomuus ei näyttäytynyt kysymysten valossa vaihtoehdolta. Tämä oli sikäli ymmärrettävää, että toimivan ehkäisyn puuttuessa raskaaksi

tuloa oli vaikea estää kokonaan ja lapsettomuus herätti aikalaisissa ihmetystä. Kysymyksissä on sivuutettu myös miesten rooli lapsettomuudessa, sillä hyljeksinnän lisäksi tiedustellaan ”Mitä tekevät ”hedelmättömät” naiset saadakseen lapsia?”

Vastauksissa kysymykseen ”hyljeksitäänkö hedelmätöntä naista” kysymys on kuitattu usein lyhyesti sillä, että hedelmätöntä naista ei hyljeksitty tai ymmärrettiin syyt hedelmättömyyteen. Aineiston analyysi kuitenkin paljastaa, että vaikka ymmärtävää suhtautumistapaa on haluttu korostaa, sen joukkoon on mahtunut myös ajatuksia ivasta, paheksunnasta, halveksumisesta ja hyljeksimisestä. Hedelmätöntä naista pidettiin esimerkiksi sairaana ja heistä kerrotaan puhutun ”yhtä jos toista”, jos yhtään lasta ei ollut.⁴² Avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat ajan siveellisyyshanteen vastaisia ja niitä paheksuttiin etenkin naisten kohdalla:

On monta miestä jotka vihaavat vaimoaan raskauden, synnytyksen ja lapsivuoteen aikana. Jos nainen on ollut huonossa huudossa jo ennen naimisiin menoa, niin sanotaan että hän on antanut jo ennen itsensä kuohita ei hän tulekaan raskaaksi. Muuton puhutaan paljon leikillisesti lapsettomille naisille.⁴³

1900-luvun taitteen siveellisyydebatti korosti seksuaalista pidättyvyyttä ennen avioliittoa ja aviotonta äitiyttä ja avioliiton ulkopuolista seksiä pidettiin uhkana siveellisyydelle. On kuitenkin huomioitava, että esiaviollisten suhteiden paheksunnalla viitattiin erityisesti aviottomiin naisiin, joiden kohdalla näköpiirissä ei ollut esiaviollisesta suhteesta seurannutta avioliittoa. Etenkin maaseudulla seksuaalielämän aloittaminen kihlajaisaikana oli osa arkea ja esimerkiksi avioton raskaus, joka johti kihlaukseen ja naimisiin menoon ei näyttäytynyt yhteisön silmissä katastrofina.⁴⁴ Mikäli naisella tiedettiin olleen avioliittoon johtamaton esiaviollinen suhde, yhdistettiin lapsettomuus tähän ja se johtui naisen huonoista elämäntavoista. Kun naisella ei ollut tietävästi esiaviollista suhdetta, niin lapsettomalle naiselle puhuttiin yllä olevan sitaatin mukaan ”leikillisesti”, jolla saatettiin tarkoittaa esimerkiksi hyväntahtoista suhtautumista lapsettomuuteen. Toisaalta myös liian suuresta lapsiluvusta langetettiin syy naisille:

”Jos perheessä oli paljon lapsia niin se oli naisen syy että nainen oli liian kiihoittunut ja naista silloin ivattiin.”⁴⁵

Vaikka vastauksissa toistetaan, että hedelmätöntä naista ei hyljeksitä, niin lapsettomien naiseutta kuitenkin kyseenalaistettiin: kättilöt esimerkiksi kirjoittivat, että heitä ei pidetty naisina sisäelimityksenä.⁴⁶ Tämä osoittaa, miten lasten saamista pidettiin merkinä terveestä naisruumiista ja naiseutta rakennettiin äitiyden varaan. Myös hyljeksinnän käsite nousee vastauksissa esiin. Saarimäki on tutkimuksessaan naimattomista äideistä erottanut eristämisen ja yhteisön muun suhtautumisen toisistaan.⁴⁷ Lapsettomia naisia ei aktiivisesti eristetty yhteisön ulkopuolelle, mutta naisia kuitenkin hyljeksittiin siinä mielessä, että heitä pilkattiin ja ivattiin. Eräässä kättilön ja piirilääkärin kirjoittamassa vastauslomakkeessa kommentoidaan, että naisia ei ole hyljeksitty, mutta heistä on silti puhuttu pilkalla.⁴⁸ Pilkka ja hyljeksintä selvästi erotettiin toisistaan ja hyljeksintä yhdistettiin naisten eristämiseen. Toisaalta ei toivottu suurta lapsijoukkoa, mutta edes yksi lapsi olisi ollut hyvä saada, jotta olisi välttynyt yhteisön kommentoinnilta. Lapsettomista naisista käytettiin välillä loukkaavaa kieltä, mikä kertoo siitä, että suhtautuminen ei ollut aina kovin ymmärtäväistä:

Kuulutaan vihille tullessa tekevän taikatemppeja, kun kerrottiin erään sanoneen että mahot juo vihille tullessa (teepuun) lehtiä, niin ei tarvitse lapsia teherä.⁴⁹

Termillä ”maho” on alun perin viitattu lisääntymiskyvyttömään naaraspuoliseen eläimeen, esimerkiksi lehmään tai poroon. Lapsen saaminen kytkeytyykin vastauksissa automaattisesti naisruumiiseen. Mikäli nainen oli lapseton, syy oli luultavasti myös naisessa. Vastaajat eivät viittaa siihen mahdollisuuteen, että hedelmättömyys voisi johtua miehestä. Esimerkiksi miesten esiaviollisia suhteita ei ole nostettu esiin, vaikka siveellisyyden ihanne kosketti myös miehiä. Vastaajiin on voinut vaikuttaa myös se, että miehen mahdollinen hedelmättömyys tosiaan sivuutettiin jo kysymyksenasettelussa. Miesten hedelmättömyyden sivuuttaminen on huomionarvoista myös siksi, että etenkin kaupungeissa

tippurin tiedettiin aiheuttaneen hedelmättömyyttä ja sitä pidettiin yleisenä syynä sekä miesten hedelmättömyyteen että kansan degeneroitumiseen.⁵⁰ Sukupuolitauteihin hedelmättömyyden aiheuttajina ei kuitenkaan viitata aineistossa, vaikka niistä keskusteltiin 1900-luvun alussa aktiivisesti, etenkin ohjesääntöisen prostituution kieltämisvaatimusten yhteydessä.

Vaikka lapsettomat naiset saivat osakseen arvostelua, toisaalta heitä myös kadehdittiin: hedelmättömiä naisia kerrottiin esimerkiksi ihailtavan. Ihailu ei välttämättä tarkoittanut varauksentonta lapsettomuuden ihannointia, vaan termi oli hyljeksinnän tavoin monitahoinen ja lapsettomuuden ihannointiin yhdistyi katkeruuden ja kateuden sävyjä. Lapsettomuus saattoi näyttäytyä eräänlaisena utopiana naiselle, joka ei olisi halunnut enää lisää lapsia. Etenkin sellaiset naiset, joilla oli jo paljon lapsia, saattoivat suhtautua lapsettomiin naisiin kadehtien. Henkilökohtaisen lapsiluvun ajateltiin ehkä olleen jo täynnä, tai toivottiin sen olevan pienempi. Suuri lapsijoukko on saattanut aiheuttaa myös häpeän tunteita – etenkin jos oli vaikeuksia elättää kasvava perhe. Lapsia haluttiin ”sopiva” määrä, mutta lapsilukuun oli itse lopulta hyvin vaikea vaikuttaa, vaikka pyrkimyksiä ja toiveita lapsiluvun suhteen oli.

Tulkinta ”sopivasta” lapsiluvusta oli murroksessa

Hedelmällisyyden pysyvä pieneneminen voidaan ajoittaa Suomessa noin 1910-luvulle (kuvio 1). Muutos noudatti länsieurooppalaista trendiä, mutta konkreettiset vaikutukset näkyivät aikalaisten perhe-elämässä kuitenkin hitaasti. Hedelmällisyyden transitiota tutkinut Kari Pitkänen kirjoittaa, miten Suomessa syntyvyys aleni muutaman vuosikymmenen perässä Englantia ja Walesia ja vuosikymmenen jäljessä muita Pohjoismaita. Muutos tapahtui myös Suomessa eri tahtiin sekä alueellisesti että yhteiskuntaluokkien välillä. Ruotsinkielisen sivistyneistön keskuudessa aviollinen hedelmällisyys pieneni jo 1800-luvun lopulla, eli verrattain aikaisemmin kuin esimerkiksi maaseudun ja kaupungin

Kuvio 1: Kokonaishedelmällisyys Suomessa 1776—1980.

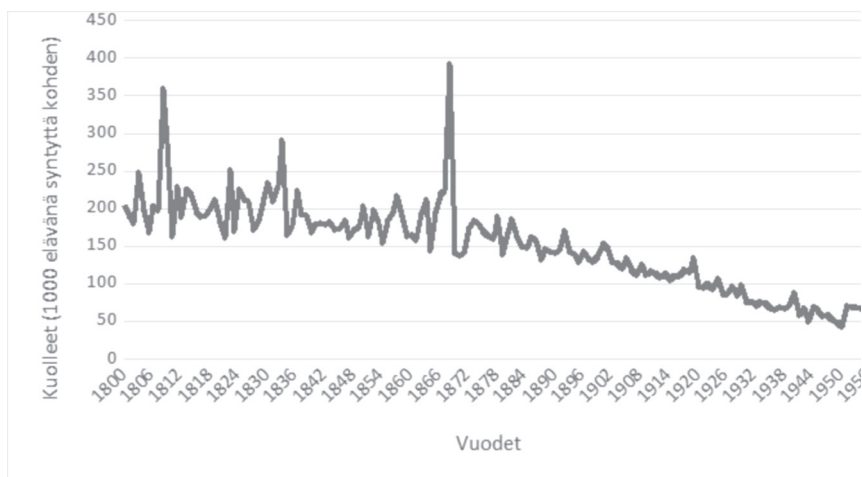
Lähde: Suomen virallinen tilasto (SVT): Syntyneet [verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus.

rahvaan keskuudessa. Koko Suomen alueella syntyvyys laski pysyvästi 1930-luvulla, mutta Etelä-Suomessa eli Uudellamaalla, Hämeessä sekä Turun ja Porin läänissä luvut alkoivat laskea jo vuoden 1910 paikkeilla.⁵¹ Kokonaishedelmällisyyteen vaikuttivat erilaiset väliin tulevat tekijät, kuten avioituneisuus, avioitumisikä, ehkäisyn käyttö ja tehokkuus, aborttien esiintyvyys, synnytyksen jälkeisen hedelmättömän jakson pituus, yhdyntätiheys, keskenmenojen esiintyvyys ja pysyvästi steriilien osuus.⁵²

Kaikki naiset eivät myöskään saaneet lapsia, jolloin kokonaishedelmällisyyden keskiarvosta huolimatta toisilla naisilla lapsiluku saattoi nousta edelleen hyvinkin korkeaksi. 1900-luvun taitteessa lapsikatraat olivat vielä osa ihmisten normaalia arkea. Toteutuneeseen lapsilukuun vaikutti myös imeväiskuolleisuuden pysyvä pienentyminen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä (kuvio 2).

Perheen toteutunut lapsiluku kasvoi, kun lasten kuolleisuus, varsinkin imeväiskuolleisuus laski. Tämä sääteläi perhekokoa ennen hedelmällisyyden pienenemistä niin, että eläviä lapsia oli perheissä tavallisesti kolmesta neljään. Yhteiskunnassa oli suuria-

Kuvio 2: Imeväiskuolleisuus Suomessa 1800—1960.

Lähde: Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestö: Kuolleet [verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus.

kin perheitä, joilla viitataan Marketta Ritamiehen mainitsemiin, yli viiden lapsen perheisiin. Perheiden lapsiluku vaihteli, mutta pienet, yhden ja kahden lapsen perheet olivat 1870–1910-luvuilla harvinaisia.⁵³ Uudenlaiset käsitykset avioliitosta, sukupuolten välisestä suhteesta ja perheestä alkoivat saada jalansijaa sääty-yhteiskunnan asteittaisen heikkenemisen myötä. Tätä uutta perhekäsitystä on kuvattu prosessina perhekunnasta kohti ydinperhettä.⁵⁴

Maaseudun ja kaupunkien talonpoikais- ja työläisperheiden keskuudessa olennainen osa 1900-luvun taitteen perhe-elämää oli runsas lapsijoukko. Kuinka toivottu sellainen oli ja millaisia ajatuksia naisilla oli toivotusta lapsiluvusta? Keruuaineistossa on tiedusteltu asiaa kysymyksen ”toivotaanko seudullanne runsasta lapsijoukkoa ja hyljeksitäänkö ”hedelmätöntä” naista?” välityksellä. Suurta lapsijoukkoa ei yleisesti pidetty siunauksena naisten keskuudessa:

Ei toivota suurta lapsijoukkoa. Korkeintaan 2 vanhempien toivomus. Hedelmätöntä naista kansa ihmettelee, vaan ei hyleksi.⁵⁵

Eivät toivo lapsia ollenkaan. Hedelmätön on saman arvoinen kuin toisetkin.⁵⁶

Yleisenä käsityksenä on, että se vaimo on erityisesti onnen suosikki, joka ei synnytä lapsia.⁵⁷

Synnytykskulttuurin murrosta suomalaisella maaseudulla 1800–1900-lukujen taitteessa tutkinut Hilikka Helsti nostaa väitöskirjassaan esiin Duodecimin keruuseen liittyviä ongelmia: hän kritisoi erityisesti sitä, että keruussa ei määritellä kuinka paljon on ”paljon”, eikä keruusta tule ilmi konkreettisia toiveita lasten lukumäärästä. Helsti kritisoi aineistoa myös siitä, että vastaajia ei ole pyydetty täsmentämään mitä ajanjaksoa tai kenen kokemusta ja tietoa vastauksissa eritellään.⁵⁸ Keruuta lukiessa täytyy huomioida, että ”paljon” voi merkitä eri lukumääriä eri naisille. Se, että lapsia ei haluttu ”paljon” on kuitenkin yhtä vakavasta otettava toive, kuin lapsiluvun tarkka, määrällinen kirjaaminen. Aineiston analyysi ei myöskään tue väitettä siitä, että keruussa ei olisi tarkkoja lukumääriä toivotusta lapsiluvusta. Vastauksissa kerrotaan, miten lapsia ei toivota paljoa, ”tuskinpa edes toista” ja miten toivottuna määränä pidetään yhtä tai kahta lasta. Yksikään vastaaja ei kirjoita, että naiset toivoisivat yli neljää lasta. Tämä antaa viitteen siitä, että vaikka ”muutama” ja ”pari” ovat suhteellisia käsitteitä, niin kukaan vastaaja ei näytä viittanneen niillä yli neljään lapseen.

On totta, että keruussa ei ole tarkasti eritelty, mitä ajanjaksoa vastaajien tulisi käsitellä, mutta toisaalta se on myös aineiston vahvuus ja luo vastauksiin väistämättä ajallista kokemukserostumaa. Vastaajat ovat tehneet myös itse eroa ajanjaksojen välille. Tämä tapahtui usein nykyisyyttä ilmaisevilla sanoilla, joilla tehtiin eroa menneeseen ja sen toimintatapoihin:

Noin parikymmentä vuotta takaperin pidettiin runsasta lapsijoukkoa siunauksena, nyt päinvastoin.⁵⁹

Vastauksissa toistuvat kommentit, miten ”nykyaikana” ei haluta paljon lapsia. Moni kättilöistä on saattanut olla virassa jo useamman vuoden vastauksia laatiessaan ja näin päässyt seuraamaan perhekunnassa tapahtuneita muutoksia ja kuulemaan toiveita lapsiluvusta lähietäisyydeltä. Kättilöt olivat merkittävä osa reproduktiokulttuurin murrosta, sillä he vaikuttivat synnyttävien ammattilistumisen myötä ammattinsa kautta muutokseen, mutta myös samalla seurasivat murrosta ikään kuin sivusta ja dokumentoivat sitä talteen.

Suuri lapsiluku oli naisille paitsi fyysinen rasitus, niin myös taloudellisesti haastavaa. Vähävaraisuus hankaloitti monilapsisten perheiden arkea ja teki toimeentulosta epävarmempaa. Kättilöt esimerkiksi kirjoittavat, miten köyhyyden vuoksi sääli-tään runsasta lapsijoukkoa ja köyhät valittavat, miten heille tulee enemmän lapsia kuin rikkaille.⁶⁰ Huomio oli sikäli aiheellinen, että lapsiluvun säätely kytkeytyi varallisuuteen ja yhteiskuntaluokkaan, jota aikalaisetkin saattoivat havainnoida arkielämässään. Kuten Pitkänen kirjoittaa, Suomessa sivistyneistön piirissä perhekoon pieneneminen tapahtui muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin jo 1800-luvun lopulla.⁶¹ Monilapsisilla perheillä taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat kasvoivat ja perheen ja ansioityön yhdistäminen muuttui etenkin työläisperheissä haastavaksi. Vanhemmat joutuivat tosissaan puntaroimaan miten elättää kasvava perhe, mikäli tasaisin väliajoin, yleensä melko lyhyillä synnyttäväväleillä, syntyi monta lasta peräkkäin.⁶² Lyhyet synnyttävälit olivat riski naisten terveyden kannalta ja vaikuttivat ylipäätään jaksamiseen arjessa.

Lapsiluvusta kirjoitettaessa tehtiin eroa myös maaseudun väestön ja kaupunkien tehdastyöläisten välille. Talonpoikaisten katsottiin toivovan lapsia, mutta tehdasväestön taas ei. Näkökulmaa tukee myös Pitkäsen mainitsema transition eri tahtisuus maaseudun ja kaupungin välillä.⁶³ Tehdastyöläisten suhtautuminen runsaaseen lapsilukuun saattoi nousta esiin myös sen takia, että työläisten piirissä alettiin kiinnittää huomiota naisten jaksamiseen ja asia nousi julkisen keskustelun aiheeksi. Kuten Markkola kirjoittaa, ansiotyö tarjosi mahdollisuuden uudenlaiseen

itsenäisyyteen, mutta toisaalta työläisnaisilla oli hoidettavanaan kolminkertainen taakka: ansiotyö, kodinhoito ja suvun jatkaminen.⁶⁴ Tämä ei tarkoita, etteikö maaseudulla asuvilla naisilla olisi ollut samanlaista taakkaa, mutta asia ei noussut samalla tavalla keskustelun kohteeksi. Maaseudulla työhön ei myöskään lähdetty yhtä usein kodin ulkopuolelle, joten esimerkiksi lastenhoidon järjestämisestä ei tarvinnut miettiä samalla tavalla. Lapset kulkivat arjen töissä mukana ja myös osallistuivat niihin kasvaessaan.

Naiseutta määriteltiin yhteiskunnassa ennen kaikkea äitiyden kautta ja muut elämänalueet olivat tälle alisteisia. Naisten vastuulla oli niin väestöräjähdyksen alhainen syntyvyys ja niitä naisia, jotka eivät ole halunneet lapsia tai jotka ovat edistäneet lapsiluvun rajoitusta on syytetty esimerkiksi itsekkyydestä.⁶⁵ Nykyajan käsitteellä voi olla keruuaineistossa myös arvottava merkitys ja aineistosta välittynyt kuva ”nykyajan” naisista, jotka eivät halua lapsia verrattuna edellisiin sukupolviin. Aineistoa purkamalla voidaan purkaa myös naisiin liitettyjä ihanteita ja äitimyyttä: naisten arkinen todellisuus ja toiveet eivät olleet linjassa yhteiskunnan naiseudelle ja äitiydelle asettamien ihanteiden kanssa.

Raskauden pelko ja syntyvyyden säännöstely

Raskaus ja toistuvat synnytykset olivat naiselle valtava taakka sekä henkisen että fyysisen suoriutumisen ja jaksamisen kannalta. Raskautta ja synnytystä kohtaan tunnettiin 1900-luvun alussa aiheellista pelkoa ja niiltä haluttiin suojautua. Ei ollut takeita siitä, että nainen selvisi synnytyksestä hengissä. Synnytys oli kivulias tapahtuma, joka saattoi kestää useita tunteja tai jopa päiviä. Kipua yritettiin lievittää esimerkiksi alkoholilla. Keruuaineistossa tiedustellaan, millä tavalla naista avustettiin synnytyksessä. Erään kättilön vastaus antaa karun kuvan synnytyksen realiteeteista:

Lapsen juuri syntyessä ei ensinkään tueta välilihaa, vaan lasta vedetään päästä ja hiuksista, onpa usein puhkastu lapsen pääkin tässä. Napanuorasta äkkiä nykäistään, jotta jälkeiset lähtisivät ja auttaja menee kädellä sisään ja repii jälkeiset irti. Välistä pannaan

napanuoraan kivi riippumaan, että jälkeiset eivät nousisi sydämeen.⁶⁶

Synnytyksen arki valottuu myös tamperelaisten kättilöiden synnytyslueiteloiden kautta, joihin kättilöt ovat kuvaileet, mikäli synnytyksessä tapahtui jotain tavallisuudesta poikkeavaa:

Waimo vietiin laitokselle. Sikiö otettiin kappaleina sieltä.⁶⁷

Waimon terveys oli koko raskauden ajan huono. Toisen synnytyksen vaiheen aikana tuli veto ja puristukset ruumiin eri osiin. Lääkäri Emelius teki pihtisynnytyksen. Waimo kuoli.⁶⁸

1900-luvun alussa synnytyksuolleisuus oli korkea ja noin 10% naisista menehtyi synnytyksessä.⁶⁹ Edelleen 4–5 synnytyksen jälkeen riski komplikaatioihin synnytyksen yhteydessä kasvaa ja kuolleen lapsen synnytys ja äitiyskuolleisuus kohoa naisilla kaikissa yhteiskuntaluokissa. Reproduktio asetti ja asettaa naisille erilaisen taakan verrattuna miehiin.⁷⁰ Raskaus ja synnytys ovat voimakkaita, naisia koskeneita ruumiillisia ja emotionaalisia kokemuksia, joten on ymmärrettävää, että pelon tunteet kanavoituivat naisilta kättilöiden tietoon. Lisäksi kättilöillä saattoi olla myös omakohtaista kokemusta raskaudesta ja synnytyksestä. Pelot vaikuttivat naisten toiveisiin syntyvyyden säännöstelystä. Aineistosta välittyy nimenomaan raskaudenpelko, jonka johdosta syntyvyyttä pyrittiin säännöstelemään. Raskauden pelosta puhutaan erityisesti vastauksissa kysymykseen ”voivatko ja haluavatko naiset seudullanne ylipäätään lapsia imettää? Käytetäänkö ollenkaan imettäjiä?” ja ”montako kuukautta naiset keskimäärin imettävät seudullanne ja imettävätkö tavallista kauemmin jottei uutta raskautta syntyisi?”. Toimivan, mekaanisen ehkäisyn puuttuessa imettäminen oli naisten keskuudessa yleisesti tunnettu ja käytetty syntyvyyden säännöstelyn muoto. Imettämisen käyttö ehkäisy tarkoituksessa tunnistettiin ja tiedettiin vastaajien keskuudessa laajasti:

Imetetään kauan. Sanotaan sen pitävän niin heikkona, ettei voi tulla raskaaksi. Luullaan, että ei voi tulla raskaaksi ilman kuukautisia.⁷¹

Naiset pyrkivät heikentämään omaa terveydentilaansa välttääkseen uuden raskauden. Nähtiin, että imettämällä ruumisi pysyi niin heikkona, että uusi raskaus oli epätodennäköisempi⁷². Imettämällä yritettiin myös pitkittää kuukautisten alkamista synnytyksen jälkeen. Imetysajan amenorrean, eli kuukautiskierron häiriön, aikana naisen hedelmällisyys on merkittävästi vähentynyt. Kuukautisten puuttuessa munarakkula ei kehity normaalisti, eli munasarjojen toiminta estyy imetyksen aikana, joka estää ovulaation. Etenkin imetyksen alussa hedelmällisyys on ”lamassa” ja ylipäätään hedelmällisyys on heikompi useamman kuukauden ajan.⁷³ Imetykseen suhtauduttiin keruun vastauksissa kaksijakoisesti. Toisaalta imetys nähtiin luonnollisena asiana ja imettävää naista pidettiin terveenä. Kuitenkaan liian pitkää imetysaikaa ei pidetty hyvänä. Imetys oli ehkäisykeinona vakiintunut, tietoinen ja laajasti käytetty tapa säännöstellä syntyvyyttä, mutta syntyvyyden säännöstely tai ainakin sen avoin suunnittelu olivat vielä vieraita, yksityiseen elämänpiiriin kuuluvia asioita. Imettäminen syntyvyyden säännöstelyn keinona oli myös selkeästi naisten itsensä hallittavissa oleva menetelmä. Syntyvyyden säännöstelyn, seksuaalisuuden ja avioliiton historiaa 1918–1960-lukujen Iso-Britanniassa tutkinut Kate Fisher huomauttaa, miten ehkäisy pysyi pitkään miesten suorittamana toimenpiteenä.⁷⁴ Tässä imettäminen erosi yleisesti käytössä olleesta keskeytetystä yhdynnästä tai esimerkiksi kondomin käytöstä.

Keruuaineistossa ei suoraan esitetä ajatusta varmoista päivistä, eli yhdyntöjen ajoittamisesta hedelmällisen jakson ulkopuolelle, mutta viittauksia siihen löytyy. Jonkinlaista, tarkkaan hedelmöitymisajankohtaan liittyvää ajattelua oli. Ovulaatio kuitenkin ajoitettiin virheellisesti kuukautisten ajankohtaan. Kättilöt ja kunnallääkäri esimerkiksi kirjoittavat, että naiset ”välttävät parittelua” kuukautisten ajan, tai juuri ennen ja/tai jälkeen kuukautisten, mikäli eivät halua tulla raskaaksi.⁷⁵ Myös Benninghausin artikkelissa mainitaan käsitykset hedelmällisestä jaksosta: juuri kuukautisten aikana arveltiin raskaaksi tulon olleen todennäköisintä, jolloin hedelmöitystä yritettiin niiden aikana tai mahdollisimman nopeasti kuukautisten päättymisen jälkeen. Tämä saattaa

osaltaan myös selittää sitä, miksi hedelmöityshoitojen onnistumisprosentti jäi marginaaliseksi.⁷⁶

Reproduktiokulttuurin vähittäinen modernisoituminen näkyi 1900-luvun alun arjessa esimerkiksi ehkäisyvälineiden muodossa, joita käytettiin muiden, tutumpien ehkäisymenetelmien ohessa.

Imetyksen lisäksi kansan parissa käytettiin vaihtelevaa joukkoa muita ehkäisymenetelmiä, joita eritellään vastauksissa kysymykseen ”mitä tekevät liian hedelmälliset naiset, jotteivat lapsia saisi?”. Vastajat ovat eritelleet suoraan ehkäisymenetelmiä, joita naisilla on ollut käytössä. Työväestön ehkäisyn käyttö nousee keruusta esiin yhtenä erityiskysymyksenä. Turussa työskennellyt lääkäri kommentoi ehkäisyn käyttöä seuraavasti: ”Maaseudulla hiivaa ja kaljaa siittimiin, Turussa kordongin ja ruiskeitten käyttäminen työväen piirissä yleinen.”⁷⁷ Myös oriveteläinen lääkäri katsoi, että erityisesti tehdasalueilla ”kumitavaran käyttö” oli levinnyt.⁷⁸ Muitakin vastaavia näkemyksiä esiintyi:

Ehkä jotkut sosialistit käyttävät apukeinoja.⁷⁹

Työläiset käyttävät nykyajan varokeinoja. Talonpoika ei mitenkään.⁸⁰

Ei tiedetä. Nuoret sosialistit käyttävät nykyajan tuomia ehkäisyvälineitä.⁸¹

Ehkäisyn käytöstä työväestön keskuudessa alettiin raportoida myös esimerkiksi Englannissa ja Ruotsissa 1910-luvulla. Ruotsissa ehkäisyn käyttöä puolustettiin työväestön keskuudessa äänekäästi. Syntyvyyden säännöstely liittyi poliittiseen vakaumukseen ja sen puolesta kamppailivat sosialistit ja vasemmistoradikaalit. Ehkäisyä ajettiin Ruotsissa erityisesti sillä argumentilla, että se nähtiin työväestön keinona taistella köyhyyttä vastaan.⁸² Duodecim-keruun ajankohta osuu näiden kanssa yksin. Suomi seurasi eurooppalaista kehityskulkua ja modernien ehkäisyvälineiden käyttö näkyy jo osassa keruun vastauksia. Työläisten ehkäisyn käyttö saattoi kanavoitua vastauksiin myös siksi, että työväestön piirissä naisten jaksamiseen alettiin kiinnittää huomiota ja asiasta

keskusteltiin myös julkisesti. Suomessa työväestö ei silti suhtautunut varauksettoman positiivisesti ehkäisyn käyttöön. Ehkäisyn nähtiin pienentävän lapsilukua radikaalisti ja se aiheutti esimerkiksi pelottelua ”maailmanlopulla”. Toisaalta ehkäisyn käyttöä myös puolusteltiin, sillä siveettömänä nähtiin myös liian suuret perheet, joissa lapsia oli enemmän kuin mihin rahat riittivät.⁸³

Suomessa ehkäisyn puolustaminen ei perustunut niinkään yksilön oikeuteen syntyvyyden säännöstelystä, vaan se kytkettiin kysymyksiin äitien jaksamisesta sekä aikakauden käsityksiin siveellisyydestä ja oikeanlaisesta elämäntavasta. On huomioitava, että siveellisyyden käsitettä alettiin neuvotella 1900-luvun taitteessa uudelleen. Puhuttaessa työväestön siveettömyydestä suhteessa varallisuuteen, ei viitata niinkään käsitteen seksuaaliseen merkitykseen, vaan eettisesti ja moraalisesti oikeanlaiseen elämäntapaan. Kun taas puntaroidaan suhdetta ehkäisyyn ja seksuaaliseen käyttäytymiseen käsitteeseen liittyi myös seksuaalinen merkitys.⁸⁴

Tehdastyöläisten ja maaseudulla asuvien välille tuotettiin eroa ehkäisyn käytössä, mutta ehkäisymenetelmien käyttöä eriteltiin myös yleisellä tasolla. Ehkäisyvälineet eivät olleet täysin tuntemattomia kansan keskuudessa ja osa niiden käyttöön jo turvautuikin. Esimerkiksi kondomeja oli mahdollista ostaa Suomessa jo 1800-luvun lopulla, mutta Pitkänen huomauttaa, että niitä ei juuri mainostettu sanomalehdissä vielä 1800-luvun lopulla. Harva siis hankki niitä tuolloin. Ritamiehen mukaan kondomeja saatiin maahan laajamittaisemmin 1900-luvun alussa ja myös Pitkänen kirjoittaa, miten vuoden 1909 tienoilla ehkäisyvälineiden markkinoinnista tuli avoimempaa ja mainokset etenkin työväen sanomalehdissä yleistyivät. Aktiivinen mainostaminen on osoitus siitä, että todennäköisesti ehkäisyvälineitä siis myös ostettiin.⁸⁵ Käyttöön ja ostamiseen liittyi 1900-luvun alussa kuitenkin vielä häpeää. Myös keruuaineisto ehkäisyn käyttöön suhtauduttiin epäilevästi:

Kansan naiset eivät toivo lapsia ja he luulevat hedelmättömän naisen käyttävän välikappaleita ja osaksi halveksivat heitä.⁸⁶

Sanomalehdissä kirjoiteltiin ehkäisymenetelmistä 1900-luvun edetessä ja osassa mainostettiin myös erilaisia ”varmuusvälineitä”, joita pystyi tilaamaan huomaamattomasti postimyynnillä. 1900-luvun alussa ilmestyi erilaisia sukupuoliasioista kertovia valistuskirjasia, mutta julkaisut eivät kohottaneet kansalaisten ehkäisy-tietouden tasoa.⁸⁷ Keruun vastauksissa esiintyvillä ”varokeinoilla” viitattiin myös muuhun kuin kondomin käyttöön. Ennen tehokkaita ehkäisymenetelmiä yleisin tapa säännöstellä syntyvyyttä oli keskeytetty yhdyntä. Kondomin tultua markkinoille ehkäisy pysyi edelleen hyvin miehisellä alueella ja se oli jotakin, josta miesten tuli huolehtia.⁸⁸ Tiedon leviäminen oli kuitenkin hidasta ja ehkäisyneuvontaa toteutettiin yhteiskunnan taholta aluksi avioliittoneuvoloissa, joissa ehkäisyä tarjottiin pariskunnille. Tästä kertoo myös se, että vielä 1950-luvulla aborttia hakeneiden naimattomien naisten ehkäisyttietous oli vähäistä ja naiset kertoivat saaneensa tietoa ehkäisystä ja sukupuoliasioista vasta naimisiin mentyään.⁸⁹

Raskaudenpelko kosketti kuitenkin nimenomaan naisruumista, joka ajoi naiset myös kokeilemaan erilaisia ehkäisymenetelmiä. Enemmän miesten vastuulla olleen keskeytetyn yhdynnän ja kondomin käytön ohella naiset turvautuivat erilaisiin huuhteluihin, lääkkeisiin, öljyihin ja ruoka-aineisiin, joiden toivottiin estävän raskaaksi tuleminen. Reproduktion murroksen aikana yhä useammat ihmiset tulivat tietoisiksi syntyvyydensäännöstelyn mahdollisuuksista ja naisilla ja pariskunnilla oli monipuolisia pyrkimyksiä säännöstellä syntyvyyttä, vaikka keinojen toimivuudesta ei vielä tuolloin ollutkaan takeita. Mikäli ehkäisytyrkiymykset eivät toimineet ja nainen halusi raskauden tilastaan eroon, ainoaksi vaihtoehdoksi jäi raskauden keskeyttäminen.

Raskauden keskeyttäminen

1900-luvun alun Suomessa ainut raskauden keskeyttämistä määritellyt oikeussäädös oli vuoden 1889 rikoslain pakkotilasäädös, johon vetoamalla raskaus voitiin keskeyttää, mikäli nainen oli

hengenvaarassa.⁹⁰ Laissa raskauden keskeytyksestä puhuttiin termillä sikiön lähdetys. Ensimmäinen varsinainen laki raskauden keskeyttämisestä säädettiin vuonna 1950, jolloin keskeytystä pystyi hakemaan lääketieteellisiin syihin vedoten.⁹¹ Abortti pystyi vuoden 1950 lain puitteissa tarkasti säädeltynä ja siihen tuli erikseen hakea lupaa Väestöliiton sosiaalineuvoloissa.⁹² Raskauden keskeytystä 1900-luvun alun kontekstissa ovat tutkineet esimerkiksi sosiologi Mianna Meskus⁹³ ja Merja Ala-Nikkola sosiaalipolitiikan lisensiaatintyössään⁹⁴. He ovat tutkimuksissaan jaotelleet sikiön lähdeyttämiseen käytetyt keinot ulkoisiin, sisäisiin ja kohdunsisäisiin menetelmiin. Erittelen tämän jaottelun pohjalta keruuaineistosta nousevia naisten pyrkimyksiä keskeyttää ei-toivottu tai odottamaton raskaus. Vaikka raskaudenkeskeytys oli kriminalisoitu, sen toteuttamisesta kysyttiin keruulomakkeessa suoraan: ”mitä he tekevät, jotta raskaus menisi kesken?” Lisäksi joitakin raskauden keskeytykseen käytettyjä keinoja nousee esiin myös ehkäisykeinojen erittelyn yhteydessä.

Ulkoiset ja sisäiset keinot olivat menetelmiä, jotka raskaana oleva nainen pystyi toteuttamaan itsenäisesti. Ulkoisiin menetelmiin lukeutuivat erilaiset itsensä fyysiseen vahingoittamiseen tähtäävät keinot, kuten esimerkiksi hieronta ja erilaiset töytäisyt tai raskaiden esineiden nostelu. Sisäisillä menetelmillä tarkoitetaan puolestaan sisäisesti nautittavia aineita, joita syömällä toivottiin keskenmenon toteutuvan. Vastaajat mainitsevat useita ulkoisia ja sisäisiä keinoja, joita käytettiin keskenmenon tavoittelussa. Erilaiset lääkeaineet, etenkin elohopea, olivat yleisiä:

Ottavat mitä lääkkeitä keksivät ja joku neuvoo.⁹⁵

Keskenmenon saadakseen on elohopean nauttiminen paljon käytännössä täällä. Ottavat myös tärpättiä ja vatsaa haudotaan kuumilla hauteilla ja hierotaan.⁹⁶

Elohopean ohella vastauksissa toistuu myös alkoholin käyttö. Alkoholin rooli nousee esille erilaisissa reproduktiopyrkimyksissä: sitä käytettiin sekä synnytyskipujen lievittämiseen, kuumautisten takaisin saamiseksi kuin myös niiden niukentamiseksi. Lisäksi syötiin vahvoja rohtoja, pulvereita ja muun muassa pella-

van siemeniä. Ala-Nikkola kuvaa, miten Britanniassa 1920-luvulla käytetyimpiä sikiönlähdetskeinoja olivat pillerit, suihku, lääkkeet, kiniini, suolat, gini, kuumat kylvyt, karvas omena, glyseriini ja yrtit.⁹⁷ Duodecim-keruusta voi päätellä, että samankaltaisia menetelmiä oli käytössä myös Suomessa ja sisäisesti nautittuja aineita käytettiin laajasti. Erilaiset huuhtelut nousevat esiin sekä keskenmenon tavoittelun että raskauden ehkäisyyn yhteydessä. Esimerkiksi Valkeakoskella työskennellyt kättilö kirjoittaa naisten ruiskuttavan kylmää vettä kohtuun ”sillä tappaakseen sikiön”.⁹⁸ Naisten tulkinta tilanteesta on voinut olla hyvin erilainen: he ovat saattaneet yksinkertaisesti haluta vaan omasta tilastaan eroon tai pyrkineet ehkäisemään raskaaksi tulon ennen kuin varsinainen hedelmöittyminen oli edes tapahtunut.

Sisäisten keinojen lisäksi naiset käyttivät ulkoisia menetelmiä, joilla omaa ruumista yritettiin vahingoittaa keskenmenon aikaansaamiseksi. Keskenmeno yritettiin saada aikaan esimerkiksi pudottautumalla korkealta, nostelemalla raskaita painoja, osumalla saunankiukaaseen sekä kovakouraisella hieronnalla. Hieronnan yhteydessä mainitaan ”viisaat muijat”, joiden avustamana raskauden keskeytys pyrittiin toteuttamaan. ”Viisailla muijilla” viitataan itseoppineisiin lapsenpäästäjiin, joiden käyttöön ammatillisen synnytysavun vakiinnuttamisella haluttiin puuttua. Niin sanottuja ”kansan lääkäreitä” käytettiin myös, yleensä silloin kun raskauden keskeytystä tavoiteltiin kohdunsisäisillä menetelmillä:

He hierottavat, nauttivat elohopeata, lusikkavettä, kansanlääkärit sekä miehet että naiset laittavat keskenmenoja raskaille naisille, mutta minulle he eivät uskalla sanoa miten.⁹⁹

Kohdunsisäiset menetelmät olivat keinoja, joissa keskenmeno tavoiteltiin yleensä välineellisesti. Ulkoiset ja sisäiset menetelmät olivat toimenpiteitä, jotka nainen pystyi suorittamaan itse ilman avustusta. Kohdunsisäinen, välinein toimitettu keskenmeno alkoi yleistyä 1900-luvun alussa. Tämä merkitsi Meskuk- sen mukaan sitä, että raskauden keskeyttämisen luonne muuttui: instrumenttien käyttäminen onnistui parhaiten toisten ihmisten

avustamana. Välineenä saatettiin käyttää esimerkiksi kudinpuikkoa, katetria tai lyijykynää.¹⁰⁰ Keruun vastauksissa ei ole suoraan kuvailtu kohdunsisäisiä menetelmiä. Aineisto antaa kuitenkin viitteitä avustettujen keskenmenojen tavoittelusta. Helsinki on kirjoitettu erikseen esiin paikaksi, jossa raskaudenkeskeytys oli mahdollista toteuttaa. Lahdessa toiminut kunnanlääkäri kommentoi seuraavasti kysymykseen ”liiallisen hedelmällisyyden” vähentämisestä:

Kaikenlaiset estävät keinot levinneet jo kansan keskuuteen ja useat matkustavat Helsinkiin sikiön poisajamista varten.¹⁰¹

Helsinki mainitaan myös Ritamiehen ja Meskuksen tutkimuksissa. Ritamies nostaa Helsingin esiin sairaalassa hoidettujen keskenmenojen kautta. Hän esimerkiksi kirjoittaa, miten vuosina 1908–1917 Helsingin sairaaloissa hoidetuista keskenmenoista 90% arveltiin olleen rikollisia.¹⁰² Pitkänen kirjoittaa, että keskenmenon vuoksi hoitoon hakeutuneiden määrä Helsingissä ei ollut 1900-luvun alussa vielä korkea mutta nousi 1930-luvulla noin 1,9 naisesta keskimäärin 12,5 naiseen 1000 hedelmällisyysikäistä naista kohden.¹⁰³ Meskus käyttää aineistonaan vuosina 1910–1920 ja 1930–1940 Helsingin raastuvanoikeudessa käsitellyjä sikiönlähdetystapauksia. Sikiönlähdetysten määrä ei tutkimukseni aikarajaukseen osuvan ensimmäisen tarkasteluajanjakson aikana noussut kovin korkeaksi. Tuomioita annettiin noin kymmenen vuodessa. Huomionarvoista on, että kaikki tapaukset koskivat avustettuja keskenmenoja ja syytettyjen joukossa oli sekä miehiä että naisia. Syytettyjen naisten joukossa oli sekä kätilökoulutuksen saaneita että maallikkokättilöitä. Meskus kirjoittaa, miten Helsinkiin tultiin muualta, sillä naiset olivat kuulleet helsinkiläisten kätilöiden suorittavan raskauden keskeytyksiä.¹⁰⁴ Kättilöt ja itseoppineet lapsenpäästäjät näyttävät kamppailleen sekä ammatillisen synnytysavun että raskauden keskeytyksen toimittamisesta. Aineistosta löytyykin muutamia viitteitä kätilöiden ja raskauden keskeyttämisen yhteydestä. Vastaja kertovat, miten naiset koittivat saada keskenmenoja pyytämällä kätilöä avukseen.¹⁰⁵ Kätilöiden tai lääkäreiden reagointia pyyntöihin ei

ole eritelty vastauksissa. Tämä on ymmärrettävää, sillä kyseessä oli laiton toimenpide. Tästä huolimatta raskauden keskeytykseen käytetyistä keinoista kuitenkin kirjoitettiin suoraan.

Raskauden keskeytyksiin päätyivät niin naimisissa olevat kuin naimattomat naiset. Avioton raskaus saattoi merkitä naiselle sekä sosiaalista häpeää että taloudellista katastrofia. Raskauden keskeytyksiä pyrkivät tekemään myös naimisissa olleet naiset, joilla oli jo monta synnytystä takana ja jotka olivat uupuneita suuren lapsilauman keskellä. Myös vuoden 1950 aborttilain myötä suuri osa aborttia hakeneista naisista oli naimisissa olevia, uupuneita äitejä.¹⁰⁶ Hedelmällisyyden transitiota Ruotsissa tutkinut Sofia Kling kirjoittaa raskaudenkeskeytyksiin liittyvistä riskeistä. Toiminnan rikollisuus aiheutti sen, että vaikka naiset olisivatkin löytäneet apua välinein toimitettuun raskauden keskeytykseen, olivat riskit komplikaatioihin suuret.¹⁰⁷ Raskauden keskeytykseen ei ryhdytty kevyin perustein, vaan se kertoo naisten kokemasta hädästä. Toimenpide oli hengenvaarallinen, eikä sen onnistumisesta ollut takeita.

Päätelmät

Aikakauden väestöpolitiikka kytkeytyi sukupuoleen ja luokkaan ja naisia ja perheitä pyrittiin hallitsemaan uusilla väestö- ja yhteiskuntapoliittisilla käsitteillä ja ideologioilla, joiden nimissä esimerkiksi äitiyssuojelua toteutettiin. Naisten terveys kiinnosti asiantuntijatahoja erityisesti suhteessa lapseen ja terveiden, uusien kansalaisten kasvattamiseen. Luokka-erot, erityisesti ehkäisyn käyttö, muodostui yhdeksi keruun erityiskysymykseksi. Kätilöt ja lääkärit tekivät vastauksissaan eroa ehkäisyn käytössä kaupunkien ja tehdaspaikkakuntien työväenluokan ja maalaisväestön välille. Ehkäisy todella nousi luokkakysymykseksi, sillä etenkin työväenluokan naisten keskuudessa kaivattiin ja vaadittiin ratkaisua naisten väsymykseen toistuvien synnytyksien, kasvavan perheen ja ansiotyön lomassa. Työväenluokan keskuudessa ehkäisyä mitä ilmeisemmin myös käytettiin, sillä 1900-luvun alussa ehkäi-

syvälineiden markkinat kasvoivat ja erilaisia ehkäisymenetelmiä mainostettiin aktiivisesti työväestön lehdissä. Kun ehkäisymainoksille ostettiin toistuvasti palstatilaa, voi olettaa niiden myös menneen kaupaksi, vaikka kovin suuria päätelmiä ehkäisyn varsinaisesta tehokkuudesta ei aineiston pohjalta voi tehdä. Syntyvyys kuitenkin laski tehdaskaupungeissa keskimääräisesti muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin maaseutuun verrattuna, jota myös keruun kätilöiden ja lääkäreiden havainnot tukevat.

Keruuaineistossa oltiin kiinnostuneita erityisesti ”kansan naisten” toimintatavoista, joilla oli jo sosioekonomisen asemansa puolesta lähtökohtaisesti hyvin erilaiset mahdollisuudet toteuttaa lapsettomuuden hoitoon, ehkäisyvälineiden hankintaan ja raskauden keskeytyksiin liittyviä pyrkimyksiä verrattuna sivistyneistöön – asuivat he sitten maaseudulla tai kaupungissa. Kansan naisten tunteja ja toimintatapoja dokumentoivat kätilöt olivat niin ikään jännitteisessä asemassa naisten ja lääkärikunnan välissä. Usein itsekin työväestön keskuudesta kouluttautuneet kätilöt nousivat ammattinsa myötä asteen korkeammalle suhteessa rahvaaseen ja eroa myös tehtiin hankitun pätevyyden perusteella, esimerkiksi kätilöiden eritellessä naisten tietoutta synnytyksen kulusta omaa asiantuntemusta haluttiin korostaa. Kunnankätilöt olivat kuitenkin ikään kuin kahden kerroksen välissä: vaikka ammatti sinällään nosti heidän statustaan, ei palkka välttämättä sitä tehnyt. Kätilöt olivat myös asiantuntijatahona alisteisessa asemassa suhteessa pääasiassa miespuolisiin lääkäreihin.

Keruuaineisto valottaa erityisen mielenkiintoisella tavalla 1900-luvun väestöpoliittisten ihanteiden kanssa ristiriidassa olleita arkisia käytäntöjä ja ruohonjuuritason toimintaa. Lasten saamista pidettiin luonnollisena osana naisten elämänkulkua ja siihen kannustettiin, mutta varsinaisia toimivia hoitokeinoja lapsettomuuteen ei juurikaan ollut. Lapsettomuuteen, lapsilukuun ja syntyvyyden säännöstelyyn kytkeytyvät diskurssit paljastavat kuitenkin jotain olennaista ajan yhteiskunnasta: tulkinta sopivasta lapsiluvusta oli murroksessa ja siihen pyrittiin aktiivisesti perheissä vaikuttamaan.

Viitteet

- 1 Vastaja 91. Kättilö, Heinola. Kansio E 186–190, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (tästä lähtien KRA), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (tästä lähtien SKS).
- 2 Bergenheim 2020, 76; Nätkin 1997, 34–43, 53–55.
- 3 Bergenheim 2020, 48–49; Harjula 2007 40–41.
- 4 Rubin 2011, 137–138.
- 5 Markkola 2002, 196.
- 6 Suominen 2019, 27.
- 7 Helén 1997; Helsti 2000; Nätkin 1997.
- 8 Pitkänen 2003.
- 9 Kansio E 186–190, KRA, SKS. Duodecim on luovuttanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanperinteen ja nykykulttuurin kokoelmaan vuonna 1950.
- 10 Wichmann toimitti myös Kättilölehteä ja kuului kättilöyhdistyksen johtoon. Lisäksi hän oli aktiivinen äitiyshuollon kehittämisessä ja vaikutti naisten tautien ja synnytysopin asemaan suomalaisen lääketieteen kentällä uransa aikana. Katso Korppi-Tommola 2007, 480–481.
- 11 Ignatius 2012, 201–203.
- 12 Muita vastaajia olivat esimerkiksi kirkkoherra, apteekkari, emäntä, maanviljelijä. Katso Suominen 2019, 15.
- 13 Ignatius 2012, 36, 201.
- 14 Artikkelissani keskityn seuraaviin kysymyksiin: *Kuukautisista*: ”2. Mistä kansa arvelee kuukautisten johtuvan ja minkä merkityksen se niille antaa”, ”5. Mitä keinoja naiset käyttävät saadakseen kuukautiset takaisin, jos ne jostain syystä ovat lakanneet, tai tehdäkseen ne runsaammiksi, jos ne ovat hyvin vähäiset?”, ”6. Mitä keinoja naiset käyttävät saadakseen kuukautiset vähäisemmiksi, ja jos ne ovat liian runsaat, tai kokonaan lakkaamaan, kun ”vanhan naisen” ikä on tullut?”. *Raskaudesta*: ”8. Toivotaanko seudullanne yleensä runsasta lapsijoukkoa ja hyljeksitäänkö ”hedelmätöntä” naista”, ”9. Mitä tekevät ”hedelmättömät” naiset saadakseen lapsia?”, ”10. Mitä tekevät liian ”hedelmälliset” naiset, jotteivat lapsia saisi?”, ”Mitä naiset tekevät, jottei tulisi keskenmenoita?”, ”18. Mitä he tekevät, jotta raskaus menisi kesken?”. *Synnytyksestä*: ”25. Mitä kansa tietää niistä elimistä (munasarjoista ja torvista, emästä, emättimestä ja ulkosynnyttimistä), jotka ovat synnytyksen yhteydessä ja kuinka se niitä nimittää?”, ”30. Millä tavalla kansan keskuudessa synnyttäjää avustetaan lapsen juuri syntyessä (II vaiheen lopulla?) Tuetaanko välilihaa?”, ”31. Miten jälkeisten syntymistä hoidetaan ja kiihdytetään? Otetaanko ne kansan keskuudessa usein kädellä pois?”. *Pienten*

lasten hoidosta: ”47. Voivatko ja haluavatko naiset seudullanne ylipäättään imettää? Käytetäänkö ollenkaan imettäjiä?” ”52. Montako kuukautta naiset keskimäärin imettävät seudullanne ja imettävätkö tavallista kauemmin jottei uutta raskautta syntyisi?”. Kansio E 186–190, KRA, SKS.

- 15 Hytönen 2019, 345
- 16 Salmi-Niklander 2006, 199–200.
- 17 Annola 2011, 15–16.
- 18 Keinänen 2012, 194–195.
- 19 Helsti 2000, 86.
- 20 Harjula 2015, 81.
- 21 Kättilölehti 6/1907, 111–113. [”Lähetettyjä kirjoituksia. Pikku seikkoja”]
- 22 Kättilölehti 12/1914, 178–185. [”Mietelmiä kättilöidemme sivistyksestä”]
- 23 Vastaaja 91. Kättilö, Heinola. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 24 Vastaaja 169. Kättilö, Suonenjoki. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 25 Helén 1997, 172–177.
- 26 Gardarsdóttir 2002.
- 27 Keinänen 2012, 194–195.
- 28 Vastaaja 166. Kättilö, Pielavesi. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 29 Vastaaja 264. Kättilö, Nivala. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 30 Vastaaja 178. Kättilö, Jääski. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 31 Kättilölehti 1/1920, 10–15. [”Hedelmättömyyden syyt naisella”, Björkenheim]
- 32 Benninghaus 2007, 375.
- 33 Ibid, 381, 385.
- 34 Vastaaja 183. Kättilö, Käkisalmi Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 35 Rytty 2017, 131–134.
- 36 Hygieniasta katso esim. Harjula 2007, 16–39.
- 37 Komiteamietintö 1912:5.
- 38 Vastaaja 89. Kättilö, Hauho. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 39 Vastaaja 202. Kättilö, Ilomantsi. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 40 Vastaaja 130. Kättilö, Enonkoski. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 41 Hytönen 2014, 21.
- 42 Vastaaja 55. Kättilö, Reposaaari & Vastaaja 89. Kättilö, Hauho. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 43 Vastaaja 97a. Kättilö, Jämsä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 44 Saarimäki 2010, 49, 183–186.

- 45 Vastaaja 150. Kätilö, Sulkava. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 46 Vastaaja 9. Kätilö, Paattinen. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 47 Saarimäki 2010, 108–109.
- 48 Vastaaja 97b. Sekä kätilö että piirilääkäri nimetty vastaajiksi, Jämsä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 49 Vastaaja 293. Kätilö, Säräisniemi. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 50 Benninghaus 2007, 383.
- 51 Pitkänen 2003, 188, 190.
- 52 Notkola 1989, 84; Pitkänen 2003, 189.
- 53 Ritamies 2006, 38, 114–115.
- 54 Räisänen 1995, 31–35.
- 55 Vastaaja 104. Kätilö, Mänttä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 56 Vastaaja 109. Kätilö, Sysmä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 57 Vastaaja 294. Kätilö, Säräisniemi. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 58 Helsti 2000, 56–59.
- 59 Vastaaja 177. Kätilö, Jääski. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 60 Vastaaja 14. Kätilö, Perniö ja vastaaja 25. Kätilö, Velkua. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 61 Pitkänen 2003, 194.
- 62 Markkola 1994, 55.
- 63 Pitkänen 2003, 194.
- 64 Markkola 1994, 37.
- 65 Nätkin 1997.
- 66 Vastaaja 124. Kätilö, Konginkangas. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 67 Kätilöiden ilmoituksia synnytyksistä. 1905. Kansio E 11, Tampereen terveydenhoitolautakunnan arkisto (tästä lähtien TTA), Tampereen kaupunginarkisto (tästä lähtien TKA).
- 68 Kätilöiden ilmoituksia synnytyksistä. 1903. Kansio E 11. TTA, TKA.
- 69 Turpeinen 1987, 361–362.
- 70 Cook 2004, 11–12.
- 71 Vastaaja 33. Kätilö, Lauttakylä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 72 Notkola 1994, 153.
- 73 Perheentupa 2004, 1467–1473.
- 74 Fisher 2006, 194.
- 75 Vastaajat: 169, Kätilö, Suonenjoki & 201, kunnanlääkäri, Ilomantsi & 289, kätilö, Kuusamo. Kansio E 186–190, KRA, SKS.

- 76 Benninghaus 2007, 380–382.
- 77 Vastaaja 22. Lääketieteen lisensiaatti, Turku. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 78 Vastaaja 50. Lääketieteen lisensiaatti, Orivesi. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 79 Vastaaja 46. Kätilö, Mouhijärvi, Uotsala. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 80 Vastaaja 138. Kätilö, Lappeenranta. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 81 Vastaaja 154. Kätilö, Karttula. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 82 Cook 2004, 112–113; Kling 2007, 106–107.
- 83 Markkola 1994, 59.
- 84 Siveellisyyden käsitteestä Elomäki 2011, 132–133; Pulkkinen & Sorainen 2011, 10–11.
- 85 Ritamies 2006, 166.
- 86 Vastaaja 118. Kätilö, Jyväskylä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 87 Ritamies 2006, 156.
- 88 Helén & Yesilova 2006.
- 89 Jabai 2015, 94.
- 90 Ala-Nikkola 1993, 2; Helén 1997, 32.
- 91 Laki raskauden keskeyttämisestä 17.2.1950/82.
- 92 Jabai 2015; Keski-Petäjä 2012.
- 93 Meskus 2001 & 2003.
- 94 Ala-Nikkola 1993.
- 95 Vastaaja 5. Kätilö, Laitila. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 96 Vastaaja 104. Kätilö, Mänttä. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 97 Ala-Nikkola 1993, 48.
- 98 Vastaaja 113. Kätilö, Valkeakoski. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 99 Vastaaja 124. Kätilö, Konginkangas. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 100 Ala-Nikkola 1993, 48–49; Meskus 2001, 291.
- 101 Vastaaja 93. Kunnanlääkäri, Lahti. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 102 Ritamies 2006, 199.
- 103 Pitkänen 2003, 204.
- 104 Meskus 2001, 291–292.
- 105 Vastaaja 7. Kätilö, Piikkiö. Kansio E 186–190, KRA, SKS.
- 106 Keski-Petäjä 2012, 43.
- 107 Kling 2007, 182.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS)

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (KRA)

Duodecim. E 186–190. 1914–1950.

Tampereen kaupungin arkisto (TKA)

Tampereen terveydenhoitolautakunnan arkisto (TTA)

E. II. Kätilöiden ilmoituksia synnytyksistä. 1903–1905.

Painetut lähteet

Kätilölehti 6/1907, 12/1914, 1/1920

Lait ja asetukset

Suomen asetuskokoelma 1950. Laki raskauden keskeyttämisestä 17.2.1950/82.

(L 82/1950.)

Komiteamietinnöt

Komiteamietintö 1912:5. Komitea, joka on asetettu valmistamaan ehdotusta kätilöiden opetuksen järjestämiseksi ja uudeksi asetukseksi kätilöistä.

Internetlähteet

Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestö: Syntyneet: Kokonaishedelmällisyys vuosina 1776–2018. [viitattu: 2.4.2021].

Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestö: Kuolleet: Imeväiskuolleisuus Suomessa vuosina 1751–2018. [viitattu: 2.4.2021].

Kirjallisuus

Ala-Nikkola, Merja (1993): *Laiton lailliseksi ja kielletty sallituksi, tutkimus raskauden keskeytyksen laillistamisesta Suomessa*. Julkaisematon lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos.

- Annola, Johanna (2011): *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Benninghaus, Christina (2007): Great Expectations – German Debates about Artificial Insemination in Humans around 1912. *Studies in History & Philosophy of Biological & Biomedical Sciences* 38 (2), 374–392.
- Bergenheim, Sophy (2020): *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 156/2020. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Cook, Hera (2004): *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex, and Contraception 1800-1975*. Oxford University Press, Oxford.
- Elomäki, Anna (2011): Poliitiikan siveellisyys ja siveellisyuden politiikka suomalaisien naisasianaisten teksteissä. Teoksessa Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (toim.), *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 131–152.
- Fisher, Kate (2006): *Birth Control, Sex and Marriage in Britain 1918–1960*. Oxford University Press, Oxford.
- Gardarsdóttir, Ólöf (2002): *Saving the Child. Regional, cultural and social aspects of the infants mortality decline in Iceland 1770–1920*. Umeå Universit, Uumaja.
- Harjula, Minna (2007): *Terveysten jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere University Press, Tampere.
- Harjula, Minna (2015): *Hoitopäätösten hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press, Tampere.
- Helén, Ilpo (1997): *Äidin elämän politiikka: naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus, Helsinki.
- Helén, Ilpo & Yesilova, Katja (2006): Shepherding Desire: Sexual Health Promotion in Finland from the 1940s to the 1990s, *Acta Sociologica* 49 (3), 257–272.
- Helsti, Hilikka (2000): *Kotisyntymysten aikaan: etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalituksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hytönen, Kirsi-Maria (2014): ”Ei elämäni lomaa mahtunut.” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Hytönen, Kirsi Maria (2019): ”Olen niin lopen väsynyt kaikkeen”. Naisten väsymys talvi- ja jatkosotien kotirintamalla. Teoksessa Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.), *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino, Tampere, 341–366.
- Ignatius, Jaakko (2012): *Suomalainen Lääkäri-seura Duodecim 1881–2006. Osa I*. Kustannus Oy Duodecim, Helsinki.

- Jabai, Ellen (2015): ”*Ei, ei se lapsi synny*” Nuorten naisten abortinhaku ja toimijuus Helsingin sosiaalineuvolassa 1950- ja 1960-luvuilla. Sosiaalishistorian julkaisematonta pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Keski-Petäjä, Miina (2012): *Aborttitoiveet ja abortintorjunta, Raskaudenkeskeytysten hakeminen 1950-60-lukujen Suomessa*. Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen katsauksia, Helsinki.
- Keinänen, Marja-Liisa (2012): Vastasyntyneen muovaaminen lapseksi. Syntymän jälkeiset rituaalit ja sosiaalinen syntymä suomalaisella maaseudulla 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa. Teoksessa Hytönen, Kirsi-Maria & Niskanen, Heli & Saarimäki, Pasi (toim.), *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. SKS, Helsinki, 194–244.
- Kling, Sofia (2007): *Vi vågå ej helt leva. Barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen*. Print & Media, Umeå Universitet: Uumaja.
- Korppi-Tommola, Aura (2007): ”Wichmann, Seth (1885–1939) lapsenpäästöopin ja gynekologian professori”. Teoksessa Klinge, Matti (toim.), *Suomen kansallisbiografia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 480–481.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty, Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2002): *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Meskus, Mianna (2001): Sikiönlähdettämisen alakulttuuri 1900-luvun alun Suomessa. *Sosiologia* 38 (4), 287–299.
- Meskus, Mianna (2003): ”Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa”. Teoksessa Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus, Helsinki, 211–232.
- Notkola, Irma-Leena (1989): *Luonnollisesta hedelmällisyydestä lapsirajoitukseen*, Suomen Väestötieteen yhdistyksen julkaisuja N:o 12, Helsinki.
- Notkola, Irma-Leena (1994): Hedelmällisyys. Teoksessa Koskinen, Seppo (toim.), *Suomen väestö*. Gaudeamus, Tampere, 64–106.
- Nätkin, Ritva (1997): *Kamppailu suomalaisesta äityydestä: maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Perheentupa, Antti (2004): Raskaudenehkäisy imetyaikana. *Aikakauskirja Duodecim* 120 (12), 1467–1473.
- Pitkänen, Kari (2003): Contraception in Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Finland. *Journal of Interdisciplinary History* 34 (2), 187–207.
- Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (2011): *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva (1987): *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki.
- Ritamies, Marketta (2006): *Sinappikylvystä ehkäisy pilleriin – suomalaisen perhesuunnittelun historia*. Väestöliitto, Helsinki.
- Rubin, Gayle S. (2011): *Deviations: A Gayle Rubin Reader*. Duke University Press, Lontoo.
- Rytty, Suvi (2017): Puoskarointia vai puhdasta auttamisen halua? Luonnonparantaja Maalin Bergström ja laittoman lääkäritoimen harjoitus 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Hokkanen, Markku & Kananoja, Kalle (toim.), *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Historiallisia tutkimuksia 237, Helsinki, 130–164.
- Räisänen, Arja-Liisa (1995): *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Bibliotheca historica 6. Suomen Historiallinen seura, Helsinki.
- Saarimäki, Pasi (2010): *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylän University Printing House, Jyväskylä.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2006): Tapahtuma, kokemus ja kerronta. Teoksessa Fingerroos, Outi (toim.), *Muistitietohistoria. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 199–221.
- Suominen, Riikka (2019): ”Kansan naisilla on enimmäkseen paljo lapsia joita he eivät tahtoisi” Naisten reproduktiotoiveet ja -pyrkimykset 1900-luvun alun Suomessa. Historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, historian laitos.